

TOPLUMSAL BİR SORUN: SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Servet GÜN

Yrd. Doç. Dr., Munzur Üniv. Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü

Özet

1980 sonrası ekonomik ve siyasi bazı kararlara bağlı olarak gelişen ve bugünkü kent gerçekliğinin önemli göstergelerinden biri olan sokakta çalışan çocuklar sorunu, hala bugün çocuk emeği içerisinde yerleşik bir kategori olmaya devam etmektedir. 1990'ların 'zorunlu göç' politikalarıyla mülksüzleştirilerek kentlere sürülen büyük kitlelerin yoksullukla baş etme veya hayatta kalma çabalarına bağlı bir 'direniş biçimi' olarak şekillenen sokakta çalışma, ekonomik ve politik kararlardan bağımsız 'ihtiyari bir yönelim' olarak okunamaz. Zira ekonomi politik belirlenimleri olan sokakta çalışma; hem çocuk açısından taşıdığı riskler hem de yoksulluğun kuşaklar arası aktarımı bakımından tartışmaya değer bir olgudur. Burada özetlenen öncül-lerden hareketle, 'sokakta çalışma' olgusunun sınıf teorilerinden bağımsız 'açıklayıcı bir çerçevesinin olamayacağı' tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Sokakta çalışma, çocuk emeği, mülksüzleşme, zorunlu göç, yoksulluk.

A Social Problem: The Children Working On The Streets

Abstract

The issue of child labour on the street, that has grown due to certain economic and political policies adopted since 1980 is one of the most important indicators of today's urban reality and still constitutes a fundamental category of child labour. "Working on street" has been shaped as a "form of resistance" of huge masses -which had been dispossessed and driven to urban areas through 'forced migration' policies- in their efforts to deal with the poverty and to survive. This is the reason why "working on street" can't be considered "a discretionary tendency" that is independent of economic and political decisions and policies. Working on street is a phenomenon strongly related with

political economy and it deserves to be discussed both in terms of the risks faced by the children and of the cross-generational transfer of poverty. In the light of the above-mentioned perspective, this study discusses that the phenomenon of working on street can't have an explanatory framework independent of class theory.

Key words: Working on street, child labour, dis-possession, forced migration, poverty.

Giriş

'Çalışan çocuklar' konusunun toplumsal bir sorun oluşu kapitalizmin tarih sahnesine çıktığı evreye kadar geri götürülebilir. Sorunla birlikte çözüm seçenekleri genel olarak gündeme gelmiş olsa da; önemini yitirmeden varlığını devam ettirmiş olan çalışan çocuklar konusu, toplumsal bir sorun olarak kökleşerek bugünlere kadar gelmiştir. Nitekim ILO'nun hazırladığı *Çocuk İşçiler 2015* raporuna bakıldığında (1), dünya genelinde 168 milyon kayıtlı çocuk işçinin bulunduğu ve bunların 48 milyonunun ağır ve tehlikeli işlerde çalıştığı anlaşılmaktadır. Görülüyor ki, kapitalist üretim ilişkileri sürdüğü sürece çalışan çocuklar konusu sorun olmaktan çık(a)mayacaktır. Zira 'çocukların çalışmasıyla kapitalizmin işleyiş yasaları arasında sıkı bağlar olduğu', ifade edilen ilişkiselliği işaret eden temel bir tespit olarak ileri sürülebilir. Ne ki çocuk emeğini içeren yazına bakıldığında bahis konusu bağ meselesi ağırlıklı olarak 'yoksulluk' kavramsallaştırmasıyla temellendirilip tartışılmaktadır (2,3,4).

Çalışan çocuklar olgusunu yoksullukla ilişkilendirerek açıklamaya çalışan araştırma ve makaleler bir bakıma kapitalizmi 'ima eden' bir gerekçeyle bağ kursalar da, Yücesan Özdemir ve Özdemir'in (5) altını çizdiği gibi 'yoksulluk', çocuk emeğini koşullayan sadece bir sonuçtur. Bu sonuç, son tahlilde çoğunlukla kendisine neden olan süreçle

birlikte asıl nedeni gizleyen bir analiz çerçevesine dönüşebilmektedir. Dolayısıyla çalışan çocuklar sorununda yoksulluk analizine bağlı kalınarak çıkarımlarda bulunmak çoğu kez yoksulluğu üreten mekanizmaları örten bir etkinliğe dönüşebilmektedir. Bu nedenle, ancak yoksulluğun gerçekleşme biçimlerine odaklanılarak çalışan çocuklar sorununun gerçek nedenleri tartışılabilir.

Çalışan çocuklar sorununun gerçek nedenlerinin görmezden gelinerek (bağımsızlık) tartışılması kadar önemli bir diğer sorun, 'çocuk' vurgusunun öne çıkarılarak işçiliğe bağlı sömürü mekanizmalarının çoğunlukla tartışma dışı bırakılmasıdır. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen iki 'kör nokta' açılarak çalışan çocuklar konusunda işçi sınıfı teorisinden bağımsız bir tartışma yürütülemeyeceği gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, çalışan çocuklar olgusu içerisinde görece yeni sayılan bir kategori olan 'sokakta çalışma' sorunu ampirik verilere atıfla desteklenerek tartışma konusu edilecektir.

Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Belirleyeni

Suriye'de yaşanan savaşla birlikte bugün Türkiye metropollerinde sokakta çalışan çocukların etnik kompozisyonu bir parça değişmiş olsa da halen baskın grubun Kürtlerden olduğu iddia edilebilir. Zira 2000'li yıllar boyunca sokakta çalışmayı konu edinen çalışmaların ortaklaştığı temel noktalardan biri, sokakta çalışan çocukların çoğunluğunun Kürt olduğudur (6,7,8). Bu tabloyu besleyen süreçlere bakıldığında iki aşamalı bir analiz çerçevesine ihtiyaç duyulmaktadır. Analizin ilk aşamasına 1990'lara özgü 'zorunlu göç' politikaları sonucu büyük kitlelerin mülksüzleştirilmesini; ikinci aşamasına neoliberal politikalarla şekillenmiş olan kent piyasasını ve yoksulluğunu koymak gerekmektedir. Ayrıca, mülksüzleşmeyle yoksulluk arasındaki ilişki, analizin iki aşamasının içsel bağlarla bağlı olduğunu gösteren önemli bir 'detay' olarak kaydedilebilir.

Zorunlu Göç, Mülksüzleşme ve Yoksulluk

1990'ların sonlarından itibaren Türkiye'nin önemli toplumsal sorunlarından biri olarak günde-

me gelen sokakta çalışan çocuklar konusunun en önemli nedenlerinden biri, zorunlu göç sonucu plansız ve programsız bir biçimde yerlerinden edilen kitlelerin mülksüzleştirilerek kentlere sürülmesidir. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'de Göç ve Yerinden Edilmiş Nüfus Araştırması"na göre (9) güvenlik nedeniyle yerlerinden edilenlerin sayısının bir milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Zorunlu göç konusunda yaptığı çalışmalarla bilinen Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) ve Göç Edenler ve Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (GÖÇ-DER) gibi kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalarda ise, zorla göç ettirilenlerin sayısının 1 ila 3 milyon arasında olabileceği tahmin edilmektedir (10). Üç bin yerleşim yerinin boşaltıldığı tespit edilen bu çalışmalarda yerinden edilen insan sayısı milyonlarla ifade edilmektedir.

Bir milyondan fazla insanı yerinden eden süreç, insanların geçim araçlarından koparılmalarını, mülksüzleştirilmelerini ve hayatta kalabilmelerinin en temel araçlarının dahi metalaştırıldığını anlatmaktadır. Mülksüzleştirme süreci, geçim araçlarından koparılmanın yanı sıra hayatta kalabilmenin en temel araçlarını metalaştıran bir mekanizma olarak işlemektedir. Zira meta dışı geçimlik üretimden koparılan yeni kentli hane inşa olurken hem emeğin kendisi hem de yeniden üretim koşulları metalaşmakta, nakit gelire bağlı hale gelmektedir (11).

Geçim araçlarından koparılan bu insanlar kentlere, barınma ve geçim sorunu gibi sorunların içerisine kentin yeni yoksulları ve proleterleri olarak itilmiştir. Kentin kenar mahallelerine yerleşen, barakalarda yaşamaya başlayan mülksüzleştirilmiş bu kesimler ekonomik güçlülere karşı koyabilmek, piyasanın ele geçirdiği yaşamlarını sürdürebilmek ve hayatta kalabilmek için akıl almaz çarelere sığınmak zorunda kalmışlardır. Çarelerden en akıl almaz olanı, kuşkusuz ki, çocukların sokakta çalışmak zorunda olmasıdır (10).

Kısacası mülksüzleşmeyle başlayan ve kent yoksulluğuyla harmanlanan bir dizi ekonomi politik süreci içeren sokakta çalışma konusu siyasi kararlardan ve ekonomik işleyişten bağımsız olmayan toplumsal bir sorun olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla sokakta çalışan çocuklar sorunu

bireysel tercihlerden kaynaklanan 'ihtiyari bir yönelim' olmaktan çok ekonomik ve politik bir takım süreçlerle koşullanan sistemik bir sorun olarak olgunlaşmaktadır.

Çoğunlukla yetişkin hane üyelerinin kentsel işgücü piyasasına dâhil olacak düzenli ve sürekli bir iş bulamamalarından ve kentin sunduğu sınırlı olanaklarından kaynaklı¹, çocuklar (ya da çocuklar adına aileleri), başlangıçta 'geçici' ve pratik gelir getirici bir iş olarak sokak işlerini tercih etmektedirler². Saha çalışmasına dayalı araştırmaların bulgularına bakılırsa, sokak işleri normal işlere göre teknik ve hukuki bağlayıcılığı olmayan 'esnek işler' olarak görülmektedir. Dolayısıyla çocukların bir işyerine değil de sokağa gönderilmesi hane açısından kent yoksulluğu ile mücadelede pratik bir çözüm ve gündelik bir direniş biçimi olarak değerlendirilmektedir (10).

Sokak işleri ve özellikleri

Türkiye'de sokakta çalışmayla ilgili öncü çalışmalarını bilinen Konanç'ın tasnifi sokak işlerinin niteliğini belirlemek ve analizini kolaylaştırmak üzere önemlidir. Konanç (12), çocukların sokakta yaptığı işleri çocuk işçiliği kategorisi içerisine koyarken dayandığı temel kriterleri, sokak işlerinin çocukları geleceğe hazırlamaması; beden ve ruh sağlıklarına zarar verebilecek nitelikte olması; gelişimlerini ve eğitimlerini engelleyecek bir ortamda gerçekleşmesi olarak özetlemektedir. Çocuk işçiliğinden farklı olarak çocuk işi ise, çocuğun eğitim sürecini engellemeyen; fiziksel, zihinsel, duygusal, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz etkilemeyen bir çalışma biçimine referansla tanımlanmaktadır. Ekonomi politik bir boyut içermeyen ve pedagojik bir sınıflandırmaya dayanan bu ayrımın yanı sıra ilgili yazında farklı kriterlere dayanılarak farklı sınıflandırma çabaları olduğu görülmektedir. Zira bazı çalışmalar işleri, bazıları riskleri diğer bazıları da hem işleri hem de riskleri kategorileştirerek sınıflandırma denemeleri yapmaktadırlar (10).

Kapsayıcı bir yaklaşıma göre sokaktaki çalışmaya bağlı olarak yapılan işler kategorik olarak 'sermaye yoğun işler' ve 'emek yoğun işler' olarak nitelendirilmekte ve tasnif edilmektedir. Sermaye yoğun işler, çocukların ailelerinden veya tanıdıklardan (çoğunlukla esnaf olan hemşerilerden) alınan malların satılmasıyla yapılan işlerdir. Bu işler; simit, kâğıt mendil, balon, naylon poşet, su, çiçek,

tatlı, ciklet satıcılığı ve seyyar satıcılık ile pazarcılık şeklindedir. Emek yoğun işler ise, sermayeye dayanmayan veya çok az sermaye gerektiren işlerdir. Bu işler; ayakkabı boyacılığı, katı atık (kâğıt, cam, plastik ve teneke) toplayıcılığı, tartıcılık, araba ile taşımacılık, hamallık, küfecilik, mezarlıkta çalışma (çiçek bakımı veya mezar sulama), cam siliciliği ve otoparkçılık gibidir (10).

Tamamlanmış bir alan çalışmasında (10) bazı sokak işlerinin doğrudan bir işverene bağlı ve ücret karşılığı yaptırıldığı, katı atık toplayıcılığının ise bir tür işçi işveren ilişkisi içerdiği vurgulanmıştır. Bahsi geçen çalışmanın bulgularına göre, Mersin'de sokakta sabit yerlerde ve camekânlı arabalarda simit satan çocukların bir simit fırınına bağlı olarak belirli saatlerde ve ücret karşılığı çalıştığı gözlenmiştir. Ayrıca sokak işi olarak yeni sayılabilecek ve belki de Mersin'e özgü olan bir diğer işverene bağlı iş ise sokak fotoğrafçılığıdır. Bu işi yapan çocuklar işveren tarafından belirlenen saatlerde, yerde ve ücret karşılığında çalıştırılmaktadır. Ayrıca en yaygın sokak işlerinden biri olan katı atık toplayıcılığı da bir 'aracı işveren' tarafından organize edilmektedir. Sokakta katı atığı iki tekerlekli çekilebilen arabalarla toplayan çocuklar, arabaları 'aracı işverenlerden' alarak katı atık toplama faaliyetini yürütmekte ve topladıklarını mecburen araba sahibi 'aracı işverene' götürmek ve satmak zorundadırlar. Bir tür parça başı ücret karşılığı yapılan bu faaliyetler de açık ki işverenden bağımsız bir çalışma biçimi olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen birkaç örneğinden bakıldığında dahi sokak işlerinin 'işçi işveren ilişkisine dayalı' belirli bir sömürü mekanizmasını içeren bir işleyişe sahip olduğu, çocuk çalıştırılmasıyla birlikte belirli bir sömürü ilişkisinin kurulduğu anlaşılmalıdır. Keza çocukların sokakta çalışmasıyla yoksulluk arasında var olan zorunlu ilişki bile, başlı başına bir sömürü sisteminin çocukları kapsayacak düzeyde geliştiğini göstermez mi? O halde çocukların sokakta çalışması 'aynı zamanda' doğrudan ya da dolaylı sömürüyü içeren bir yapıya sahiptir denilebilir.

Yoksulluğun Kuşaklar Arası Aktarımı

Çocukların sokakta yaptığı işlerden hiçbir yapı gereği işi yapan çocuğa belirli bir nitelik kazandırmamakta; çocuğun kişisel gelişimine herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Aksine vasıfsızlığı üreten sokak işlerinin yapısı ve ağırlığı, çocukla

eğitim arasındaki ilişkiyi olumsuz etkileyerek yoksulluğun süregelenleşmesinde, kuşaklar arasında aktarılmasında etkili rol oynamaktadır. Zira sokakta çalışan çocukların devam ettiği okullardaki eğitimcilerin değerlendirmelerine bakılırsa “bu tip çocuklar okula uykusuz, yorgun ve ders konsantresi düşük olarak gelmekte ve okul, çoğu tarafından gereksiz görülmektedir”. Ayrıca bu çocukların çok azının liseye kadar devam edebildiği ifade edilmektedir (10).

Kişisel gelişime (ya da dar anlamda meslek edinmeye) pek bir katkısı olmayan ve eğitime katılımda önemli engeller üreten sokakta çalışma, bu özellikleri gereği mevcut durumun (yoksulluğun) sürekliliğinde ve sonraki kuşaklara aktarımında kritik rol oynamaktadır. Bir tür refah göstergesi olarak kabul edilen kişisel gelişim (5) ile eğitimin sınıf içi sosyal hareketlilikte vektörel (taşıyıcı) bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Zira eğitim olanaklarından yeteri kadar yararlanamamayı yoksulluğun önemli nedenlerinden biri olarak gören Boratav (13) aynı zamanda, yoksulluğun eğitime ulaşmada önemli bir engel olabileceğini de değerlendirmektedir. Bu tespitten hareketle, eğitimin, hem neden hem de sonuç olarak yoksullukla yakın ilişki içerisinde olduğu vurgulanabilir. Bir başka açıdan bakıldığında ise kişisel gelişime herhangi bir katkısı olmayan ve eğitime erişimde ciddi engeller oluşturan sokakta çalışma, yoksulluğun yeniden üretilmesinde ve sonraki kuşaklara aktarılmasında belirli bir eğilimi oluşturan bir olgu olarak kaydedilmelidir.

Sokağın Riskleri

Fişek (14) haklı olarak çocukların erken yaşlarda çalışma yaşamına atılmalarını başlı başına ‘sosyal risk taşıyan bir olgu’ olarak değerlendirmektedir. Ama ayrıca sokakta çalışmanın kendisinin çocuk açısından ontolojik bir takım ciddi riskler taşıdığı da yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir (10,15). Bu bağlamda fiziksel şiddete maruz kalma, cinsel taciz veya saldırı, bağımlılık yapıcı çeşitli maddelerin kullanımı, polis ya da zabıta tarafından suç isnadıyla karakola götürülme veya trafikte, sokakta çeşitli kazalara maruz kalma gibi doğrudan yapılan işle ilintili olmayan risklerden bahsedilebilir. Sayılan risklerin yanı sıra doğrudan yapılan

işlerle bağlantılı sağlığı ve güvenliği etkileyebilecek risklerden söz etmek de mümkündür. Örneğin katı atık toplayıcılığı bahsedilen riskleri taşıyan tipik işlerden biridir. Zira toplama işlemi yapılırken koruyucu herhangi bir önlem alınmadan yapılan bu işlerde ciddi yaralanmalar ve zararlı maddelerin solunmasıyla ciddi hayati risklerin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Duyar’ın (16) uzun vadede ortaya çıkabilecek zararların analizi için önerdiği yöntem, muhtemel risklerin analizi için kritik öneme sahiptir. Yazar etkileri hemen görülebilen yaralanma ve kazalarla etkileri yıllar hatta on yıllar sonra görülebilecek risklerin farklı yöntemlerle anlaşılabilmesini belirtmektedir. Bu bağlamda etkileri hemen görülebilen risklerin tespitinde *anlık/kesit* veriler yeterliyken; duruş veya yürüyüş bozukluğu, bazı akciğer hastalıkları veya kanser türleri ya da kötü beslenmeye bağlı bozuklukların tespitinde *retrospektif* (geriye doğru) verilere bakmak gerektiği vurgulanmaktadır. Zira Brezilya ve Guatemala’da bu kapsamda yapılan bir araştırmanın bulguları örnek olarak alınırsa, erken yaşlarda çalışmaya başlayan bireylerin yetişkinlik döneminde çalışmaya başlayanlara kıyasla daha çok sağlık sorunu yaşadıkları, daha sık hastalandıkları ve yaşam kalitelerinin çok daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç Yerine

Sokakta çalışma sorunun nedeni olarak gözükken yoksulluğun gerçekleşme biçimlerine tarihsel ve ekonomi politik bir perspektifle bakıldığında; sorunun gerçek nedenlerinin görünenin ötesinde politik angajmanlara ve ekonomik mekanizmalara bağlı olduğu ve bir takım maddi süreçlerin işlediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yoksul hanenin varlığını sürdürmek, gereksinimlerini karşılamak ve yoksullukla baş etmek üzere çocuklarını sokağa çalışmaya göndermesi, sınıf teorisinden bağımsız kendinden menkul bir paradigmaya bağlanamaz. Nitekim kırsal hanenin geçimlik üretim araçlarından kopararak kentlere kentlerin yeni yoksulları olarak kitleler halinde sürülmesi, emeğinin metalaşması, işçileşme örüntüleri veya sokakta çalışma vs, her biri mülksüzleşmenin birer uzantısıdır.

Kent yoksulları için bir tür hayatta kalma stratejisi olarak gündeme gelen hane üyesi çocuğun

sokakta çalışması, orta ve uzun vadede yoksulluğun yeniden üretilmesine ve kuşaklararası aktarılmasına, kısacası paradoksal bir duruma işaret etmektedir. Zira yoksullukla mücadelede çözüm olarak beliren sokakta çalışma, eğitime erişimde ürettiği engeller ve bir çalışma biçimi olarak kişisel gelişime herhangi bir katkı sağlamaması nedeniyle, niteliği gereği yoksulluk döngüsüne neden olmaktadır.

Sonuç olarak, girişte kapitalizmin tarihine atfen ifade edilen çocuk işçiliğinin süreğenliğine işaret eden görünen gerekçelerden biri olarak ileri sürülen yoksulluğun bir sonuç olduğu; yoksulluğun gerçekleşme biçimlerine veya ekonomi politik işleyişe bakmak gerektiği açıktır.

Dipnotlar

1. Kentin yeni gelenlere sunduğu olanaklar, yakın tarihimiz özelinde iki döneme ayrılarak ve karşılaştırılarak analiz edilirse anlam kazanabilir. Buna göre, 1980'lerden önce gelenler iş ve konut edinme mücadelesinde büyük oranda başarılı olmuş; önce enformel sektöre sonra düzenli ve güvenceli işlere geçebilme olanağına sahip olabilmişlerdir. Kısacası, 1980'lere kadarki ithal ikameci stratejinin, tüm sınırlılıklarına rağmen, yeni gelenlere istihdam olanağı sağladığı değerlendirilmektedir (17). İşsizliğin hızla arttığı, ücretlerde ciddi düşüşlerin yaşandığı, sosyal adaletin giderek gözardı edildiği ve bireyciliğin, rekabetin ön plana çıktığı neoliberal piyasa koşullarında, 1990'ların kent piyasasında, iş ve gelir olanakları giderek zayıflamış dolayısıyla öncekilerden farklı olarak yeni gelenlerin tutunabilme olanakları neredeyse kalmamıştır. Zira bu çerçevede, neoliberal politikalarla dejeneren olan kent piyasasının sınırlı olanakları içerisinde çocukların sokakta çalıştırılması ekonomik işleyişe bağlı bir seçenek/dayatma olarak okunabilir.
2. Sokakta çalışmaya başlama kararı genel olarak çocuk tarafından değil; hane üyelerinden anne/kadın tarafından verilmektedir. Alana dayalı bir çalışmanın bulgularına bakılırsa (10) "Kim senden sokakta çalışmanı istedi?" sorusuna, çocukların neredeyse tamamının "annem" cevabı vermesi değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Bu durumu geniş biçimde analiz etmek gerekse de, geçerken iki önemli noktanın altı çizilebilir: ilki, feodal bir anlayışa bağlı olarak 'baba' gurur meselesi yapıp kendi 'asli görevini' çocuğa anne üzerinden tebliğ etmektedir. Nitekim babanın izni ve isteği olmadan çocuğun sokakta çalışması mümkün değildir. İkincisi ise, kadının/annenin geleneksel rolleri bir iş bulup çalışmasına engel olduğundan; nihayet patriyarkanın yükünü hane üyesi çocuk çekmek zorunda kalmaktadır.

Kaynaklar

1. <http://www.ekovitrin.com/dergi2015/temmuz/14.cocuk.pdf> Erişim 06.01.2017
2. Toran M. "Yoksul Çocukların Kaderi: Çalışmak" İçinde; Türkiye'de Çocuk Emeği (Der. Kemal İnal) Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s:290-312.
3. Save the Children "Children and Poverty: Some Questions Answered" CHIP Briefing I: Children and Poverty, 2010. www.Childhoodpoverty.orgErişim 09.01.2017
4. Boyden J ve ark "Children and Poverty, Voice of Children: Experiences and Perceptions From Belarus, Bolivia, İndia, Kenya and Sierra Leone" In; Children and Poverty Series, Part II, Christian Children's Fund, Richmond, 2003.
5. Yücesan-Özdemir G ve Özdemir A.M. "Türkiye'de Çocuk Emeği ve Sosyal Politika: Alternatif Düşünmek İçin Egemen Söylemin Eleştirisi" İçinde; Türkiye'de Çocuk Emeği (Der. Kemal İnal) Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s: 133-159.
6. Barut, M. "Göçve Sokakta Çalışan Çocuklar Araştırması" Göçve Toplumsal Araştırmalar Dizisi, Mersin, 2003.
7. Erder S. "Çalışan Çocuklar: 'Çırak mı?', 'İşçi mi?'" İçinde; Türkiye'de Çocuk Emeği (Der. Kemal İnal) Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s:39-53.
8. Altuntaş B. "Türkiye'de 1980'li ve 90'lı yıllarda Yaşanan Zorunlu Göçve Toplumsal Sonuçları", Toplum ve Kuram içinde, Toplum ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2009, s:103-118.
9. HÜNEE "Göçve Nüfus Araştırması" Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 2000.
10. Gün S. "Yoksulluk Döngüsü Bağlamında Sokakta Çalışan Çocuklar" AÜ SBE Doktora Tezi, Ankara, 2010.
11. Özügürlü M. "İşçi Sınıfının Oluşumu Üzerine Bir Çözümleme Çerçevesi: Anadolu'da Bir Küresel Fabrikanın Doğuşu (Denizli Örneği)" AÜ SBE Doktora Tezi, Ankara, 2002.
12. Konanç E. "Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları" Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
13. Boratav K. "İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri" İkinci Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2004.
14. Fişek G. "Çalışan Çocuk ve Sağlık" 1996. <http://gurhan.fisek.net/calisan-cocuk-ve-saglik/> Erişim 16.01.2016
15. Bilgin R. "Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2012; 8(15):79-96.
16. Duyar İ. "Çalışan Çocuklarda Bedensel Yıpranmalar" İçinde; Türkiye'de Çocuk Emeği (Der. Kemal İnal) Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s:184-205.
17. Kaygalak S. "Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin/ Demirtaş Mahallesi Örneği" Praksis 2001;2:124-172. ●